
V I T A

GYERTYÁN ERVIN

A viharmadár — kalitkában

Gondolatok jelenről, jövőről — költészetről

Bevallom, él bennem némi kétely azzal a közhelyszámba menő elmélettel kapcsolatban, amely szerint a politikai költészet valamiféle pótszer lenne csupán, s ott és akkor fejlődik ki, válik naggyá és jelentőssé, ahol és mikor a politikum egyéb és állítólag természetesebb csatornáin ilyen, vagy olyan okokból eldugulnak, vagy ki sem fejlődhetnek. Egyoldalúnak és sematizálónak érzem ezt az elméletet általában is és speciális magyar vonatkozásában is, amely szerint mivel az ország provinciális elmaradottsága, félgymarmati függősége és feudális szerkezete megakadályozta, hogy a politikai élet korszerű formái kialakulhassanak, a politizálás számára egyetlen lehetőség maradt: a költészet. Túl azon, hogy kell lenni valami pozitívabb okának is, ez tényszerűen sem igaz. Hiszen egy kicsit is tüzetesebb vizsgálat éppen azt mutatja, hogy a nagy politikai költészet többnyire akkor alakult ki, amikor politikai pezsgés, fellendülés volt a szellemi és a társadalmi élet egyéb területein is. *Petőfi* mögött ott állt a reformkor – beleértve még az ellenfelének tartott *Kossuthot és Szécsényit* is, *Ady* mellett ott áll *Jászi Oszkár*, a magyar radikalizmus és szociáldemokrácia másik reformnemzedéke; *József Attila* elődje és kortársa *Lukács György*, *Gaal Gábor*, *Fábry Zoltán*, barátja *Fejtő Ferenc*, *Ignótyus Pál* és *Bálint György* (aki már átvezet *Radnótihoz* is); *Illyéssel* egy táborban találjuk *Németh Lászlót*, *Erdei Ferencet*, *Bibó Istvánt*, s az egész – politika-mentességgel igazán nem vádolható – népi irodalmat stb. stb.

Persze nem szeretnék az ellenkező végtelű sematizálásba sem esni, nem kívánom teljesen vitatni, hogy a költő esetenként a maga allegorikus-szimbolikus nyelvén akkor is hangot adhat a népi-nemzeti közösség társadalmi-politikai érzéseinek-fájdalmainak, amikor az egyéb csatornák bedugulnak, a hatalom a politikum egyéb szószólóira szájkosarat rak, képviselői kezéből kiüti a tollat. Egy „madár” is üzenhet a fiainak, és például a francia ellenállás kiváló lehetőséget nyújtott a kisformátumú, mozgékony líra – *Aragon*, *Eluard* stb. – számára, hogy nagy politikai költészetet teremtsen, míg a nagyobb, időigényesebb, az alkotási processzusukban is nyilvánosságot igénylő formák – az epika, a színház, a film, a bölceleti és történelmi tudományok stb. – csak később zárkózhattak fel hozzá hasonló jellegű politikai mondanivalójukkal. S azt sem kívánom vitatni s ez az a sajátosság, ami talán történelmi elmaradottságunkból fakad, s ami jellemző Kelet-Európára –, hogy a politizálás többi elméleti-bölceleti, szociológiai, publicisztikai, történelmi stb. – formái nem érték el ezen a tájon nemcsak azt a hatékonyságot, amit a lírai politizálás ért el, hanem

---

* Előzmény: Alföldy Jenő KÖLTÉSZET ES POLITIKA NAPJAINKBAN című vitaindítója (1984/5. szám)

azt a hatékonyságot és színvonalat sem, amelyet a nálunk fejlettebb országokban el tudtak érni. Nos azt hiszem, hogy e tekintetben történt változás szellemi és társadalmi életünkben, aminek nemcsak negatív, de pozitív vonatkozásai is vannak. Örvendetesen felértékelődött kulturális közvéleményünkben a teoretikus irodalom, megnőtt az érdeklődés – egyébként világjelenség ez – a politológia, a szociológia, a história tudományai, a memoárok és visszaemlékezések iránt. Mintha a csak lírai igénnyel és hevülettel politizáló népből, epikai és tudományos igénnyel is politizáló néppé lettünk volna, vagy legalábbis úton vagyunk e felé.

De ez önmagában nem magyarázza, nem magyarázhatja a politikai költészet háttérbe szorulását, hiszen – éppen ezzel kezdtem az írásomat – ez nem pótszer, nem protézis, hanem költői dimenzió, amelyben a lírikus közösségi élményei és céljai fogalmazódnak meg, s amely nélkül egy költészet épp úgy csonka, egyoldalú, mint az individuális élményvilág – a szerelem, a családi érzés, a létélmény stb., stb. – megfogalmazása nélkül. Másutt és másban kell keresnünk tehát a politikai költészet elhalványodásának okait, amelynek funkcióit – ha vannak még – nem vállalhatja át sem a film, sem a regény, sem a politológia, vagy egyéb tudomány. És amellyel kapcsolatban az lenne a logikus, hogy mindezeknek a szféráknak, tevékenységeknek politikai felélénkülése serkentőleg hasson a költészetre is.

A helyzet tudniillik paradox: vannak elkötelezetten és szenvedélyesen politizáló költőink, és mégis (vagy nem eléggé hangsúlyos) elkötelezetten és szenvedélyesen politizáló költészetünk. *Alföldy Jenő* vitanyitó cikkében négy kiválóságot is említ közülük – *Csoóri Sándort*, *Eörsi Istvánt*, *Mezei Andrást*, *Ladányi Mibályt* – akik közül egyik sem kevésbé politikus alkat, mint mondjuk filmeseink. Mégis, a négy közül három politikai indulatait elsősorban nem a lírában, hanem más műfajban – esszében, publicisztikában, riportban, sőt a filmben – nyilvánítja ki és talán csak Ladányi az, aki elsődlegesen verseivel és verseiben politizál. És amikor Alföldy arra hivatkozik e jelenség indoklására, hogy eltávozott a politikai költészet egy nagy nemzedéke, köztük olyan óriás, mint Illyés Gyula, nemcsak arra nem ad feleletet, hogy az utódokban vagy utódjelöltekben (akik elődeiknek és mestereiknek vállalják őket) miért nem folytatódik ez a hagyományos lírai-politikai véna, hanem arról is elfeledkezik, hogy élete utolsó húsz esztendejében magának Illyésnek a költészetében is háttérbe szorult a politika – holott életében, cikkeiből tudjuk, nem; hogy bár számos nagy vers került ki tolla alól, hasonló szintű, mint korábban, vagy ifjúkora remekléseivel egyenértékű politikai hitvallás egy sem.

Úgy vélem tehát, hogy ezt a kérdést valahogy mélyebben és őszintébben kellene megvizsgálnunk, mint ahogy ezt Alföldy Jenő vitaindító cikke tette. Sajnálom, sőt fáj nekem, hogy ezt kell mondanom, Alföldy Jenőnek erről az írásáról, hiszen a szerzőt évtizedek óta barátomnak, fegyvertársamnak érzem, és az egyik legfelkészültebb és számomra legrokonszenvesebb lírakritikusnak, akinek csaknem mindig lényegi egyetértéssel olvastam kitűnő írásait, és aki gerincességével, nyíltságával és tündéri naivitásával valahogy mindig szeretett tanáromra és atyai barátomra, *Komlós Aladárra* emlékeztetett. Ezt az írást, a maga – valljuk be – alapfokú és leckefelmondó vulgármarxizmusával azonban elhülve és kedvetlenül olvastam. (Ha a *Palócföld* nem kér fel hozzászólásra, alighanem telefonon hívom fel, hogy ezt közöljem vele.) Végül is egy Alföldy Jenőnek nem szabad belemenni abba a zsákutcába, hogy a valóság, a történelmi helyzet marxista elemzését állítólagos és vitatható marxista idézetekkel helyettesíti, ráadásul egy úgynevezett marxista *Filozófiai kislexikon* szócikke

alapján (amikor ezekről a filozófiai kislexikonokról a tüzetesebb vizsgálat többnyire azt deríti ki, hogy se nem marxisták, se nem filozófiaiak, se nem lexikonok). A marxista igénnyel fellépve a húszadik század végén már nem hivatkozhat éppen arra, ami *Marx* tanításaiból a legkevésbé bizonyult marxistának és maradandó érvényűnek – tudniillik üdvtanára és utópizmusára –, az állam és a politika elhalására, az emberiség társadalmi homogenitásának a kialakulására (amitől egyébként a marxista atyaúrsten mentse meg az emberiséget), mégha ezt a távolabbi jövőbe teszi is. Én azt vallo – bármit is írt le itt-ott a fiatal Marx – hogy az ember *zoon politikon*, s amíg lesz a társadalomnak gazdasági alapja – és amíg a természettől kell elhódítania azt, amire létfenntartására szüksége van, mindig lesz – addig lesz felépítménye is, amelyben a politikának meghatározó szerepe van. A politikának, mint specifikus emberi tevékenységnek eltűnését életünkben egyes marxista teoretikusok talán lehetségesnek tartották a múlt században, de századunkban éppen az önmagához következetes marxista elméletnek kell ezt tévedésnek – se nem lehetségesnek, se nem kívánatosnak – tartania. Még korunktól plátói messzeségben sem. A munkamegosztásnak kellene ugyanis eltűnnie életünkben, ahhoz, hogy a politika eltűnhessen belőle, márpedig korunk minden trendje a munkamegosztás további differenciálódása irányába mutat.

Am nemcsak szükségtelen erre a tételre hivatkozni, de – a maga hangulati auráját tekintve – káros, retrográd is. A politika eltűnése ugyanis nemcsak utópisztikus tételezés, de – mai kicsengésében – mélységesen antidemokratikus is, hiszen a közéleti demokrácia minden formájának eltűnését is jelenti. Minék küzdenünk hát a közéleti demokrácia fejlesztéséért, ha az – valamikori időben – úgyszólván eltűnésre van ítélve? S ebben az összefüggésben: minek harcolnánk a politikai költészetért, amely a közéleti demokrácia megnyilvánulási formája?

Persze tudom, hogy ez a csacszkaság így meg sem fordul Alföldy Jenő fejében, s amit művelek megengedhetetlen extrapolálás. De azért sajnós, van mit extrapolálni. Mert végül is Alföldy Jenő abban az igyekezetében, hogy jelesre vizsgáljon marxizmusból – feltehetően valamelyik kislexikon-szerkesztőnél – csak két legfontosabb elemét, a materializmust és a dialektikát felejt ki belőle, amikor „jelen gondolatmenete szempontjából” így határozza meg a politikát „a mai szocialista Magyarországra értve: a politika az ország uralkodó osztályának és pártjának az államhatalom berendezésében, a kormányzásban követett irányvonala; az osztálynak, nemzetnek az államhatalom megtartására, felhasználására, távlati fejlesztésére, végső fokon mindezen formációk »megszüntetve megőrzésére« irányuló tevékenysége”. Ebből a megható idillből csak az érdekellentétek (csoportok, rétegek, vezetők-vezetettek stb.) materializmusa és a társadalmi ellentmondások és ellentétek dialektikus összefüggérendszer hiányzik. Vagyis az, ami a politikát az elmélet jámbor óhajaiból a gyakorlat kemény csatározásaivá teszi.

Es ez az a definíció, amivel egy költő végképp nem tud mit kezdeni, mert megfosztja a kezdeményezést, az iniciatíva lehetőségeitől, és még azt a szabadságot sem nyújtja, amit Lukács György, a partizánstátussal biztosított számára. Ez a maga idejében bölcs, bátor és haladó gondolat és tett volt, méltán lelkesedik Alföldy Jenő is érte. De amikor ezt a szép és találó metaforát – amelyre akkor a szocialista kultúrának égető szüksége volt – a költő, a filozófus, a tudós, a megismerés reprezentánsai társadalmi helyének és funkciójának elméleti „kidolgozásaként”, „megoldásaként”, „meghatározásaként” kolportálják – ezt már nem tudom elfogadni. Az én felfogásomban a költő, a teoretikus, a tudós stb. épp olyan hadvezér – vagy hadnagy, őrmester, közkatona –, mint a

gyakorló politikus, legfeljebb más fegyvernemek felett parancsnokol. Marx, a teoretikus, vagy Gramsci vagy Lukács a munkásmozgalom sokkal nagyobb szervező erejének bizonyult – tábornokabb tábornok volt –, mint akár Marx a gyakorlati politikus és nem egy – hadd ne mondjak neveket – első titkár és pb-tag a nemzetközi munkásmozgalomból az utóbbi évtizedekben. A dolog lényege ugyanis abban van, hogy mint marxista nem hihetem, hogy bárki is istentől nyert kiváltságot a csálhatatlanságra és fensőbbrendűségre, hogy e misztikus kiválasztottság érvényesülhet a szellemi, politikai életben, hogy eleve elrendelt a hierarchia különböző jellegű tevékenységek között – más szóval a költészet is, a bölcsélet is, a tudomány is önelvű és szuverén tevékenység a szememben, amelyek felett csak a költészet, a bölcsélet, a tudomány autonóm és szuverén szervezeti, mechanizmusai – „piacai” – gyakorolhatják a maguk időben kibontakozó felügyeletét, értékelését. Nem egy műhelyben készült a világ, és nem egy műhelyben készül a jövőben sem. Nagy és előrevivő társadalmi igazságait sokkal többször fogalmazták meg Jézusok, Aristoteleszek, Lutherek, Kálvinok, Szervet Mihályok, Voltaire-ek, Rousseau-ak, Hegelek, Marxok, Heinék, Petőfik, József Attilák gyakran egymással is vitázó írásai, mint akár a legkiválóbb politikai szervezetek vezetői vagy vezető testületei (akik, ha valóban kiválóak voltak, az előbbiektől tanultak).

Vagyis röviden: a politikai költészet alapelve, csak „az én vezérem bensőmből vezérel” átéltsége lehet. Ez a belülről vezéreltség természetesen összecsenghet pártprogramok és párthatározatok téziseinek sugallatával, inspirálódhat is belőlük, részben vagy egészben konfliktusba is kerülhet, vagy eredendően szemben is állhat velük – nincs a priori recept, mindig a konkrét helyzettől függ, hogy melyik magatartás a progresszív, a termőtalaja a nagy eszmei-politikai költészetnek –, de pártprogramok és párthatározatok is inspirálódhatnak magányos bölcselők, tudósok, költők eszméiből, írásaiból – esetleg éppen verseiből – és én jobban kedvelem és jelentősebbnek tartom ezt az utóbbit. Hiszen a kereseténységétől, sőt a zsidóságtól és a görögségtől a reformáción át a polgári, majd a szocialista forradalom elméleteiig ez a fejlődés döntő és elkerülhetetlen mozzanata volt. Kautskynak az a *Lenintől* is nyomatékosan hangsúlyozott tétele, mely szerint a tömegekbe kívülről kell bevinni azt az elméletet, amely anyagi erővé válik – s a politikai költészet is része, formája ennek –, alapvető igazság, amely természetesen a pozitív és negatív jelentőségű tanokra egyaránt vonatkozik. És gondoljunk csak bele –, hogy friss példát is mondjak – milyen katasztrófától óvhatta volna meg népünket, milyen skizmától, az indulatok milyen eldurvulásától, mennyi emberi tragédiától ha *Rákosi* nincs olyan makacsul meggyőződve arról 1953-ban és '55-ben is, hogy nagyobb és bölcsőbb, mint *Benjámín*, *Illyés*, *Déry*, *Lukács*, sőt szinte az egész magyar költészet és irodalom együttvéve. Ha egy-egy figyelmeztető versnek, novellának stb. is tulajdonít annyi eszmei értéket és igazságot, mint egy-egy tévesztett, vagy rossz lelkiismeret szülte párthatározatának.

Ennek a belülről vezéreltségnek két eleme van. Számomra mind a kettőt József Attila határozta meg legpontosabban és legmaradandóbb érvénnyel: az adott világ, a valódi világ – más szóval a létező történelmi helyzet társadalmi viszonylatai – és a vágyott világ, a kívánatosnak tartott világ – a *sollen* világa –, úgy ahogy azt a maga feltételezett vagy valóságos ellentmondásaiban, kapcsolatrendszerében a költő átéli. Ha ma hiányoljuk a politikai költészetet, akkor ennek a hiánynak az okait, csak e két faktor valamelyikének – vagy esetleg mindkettőnek – érvényesülési-működési zavaraiiban kereshetjük. Tehát vagy az adott világ, az adott társadalom vált – ilyen vagy olyan okból kifolyólag

- költőileg nem, vagy nehezen apercipiálhatóvá, vagy az az ideálkép, az a célképzet vált zavarossá, bizonytalanná, amely felé a politikai költészet a maga meggyőződésével orientál, orientálhat. Vagy - s én hajlok erre - mind a két tényezővel kapcsolatban problémák merültek fel.

Nézzük először a valóság oldaláról. Ma már tudjuk, hogy a szocializmus - bár lehet jobb és lehet fogyatékosabb - csak reális lehet. S így meg van terelve mindazzal, amivel minden emberi realitás; amivel a reális kereszténység különbözőt *Jézus* tanaitól és a katakombák álmodozóinak a hitétől; amivel a reális liberalizmus az alapító atyák, egy *Tocqueville* vagy *Jefferson* korlátlan reményeigtől, amivel a szabadság, egyenlőség, testvériség demokratikus programja, *Rousseau* vagy *Robespierre* elméletei a polgári társadalom és a burzsoá demokrácia valóságától - egyszóval az eszmei és a valóságos örök és szükségszerű szembenállásával és diszkrepanciájával. De röviden úgy is mondhatnánk: az emberi tökéletlenséggel. Ám valljuk be, hogy marxista mestereink, erre nem, vagy nem eléggé készítettek fel bennünket. Ha van is szó Marxnál arról, hogy a szocializmuson folyamatot ért, a tökéletlenségnek, az eszme és a valóság egységének és ellentétének ez a dialektikája valahogy elsikkadt - még felvillantott lehetőségként is - a marxizmus klasszikusainak a szocializmusról, s még inkább a kommunizmusról szóló „jövendőléseiben”. (Pedig ezzel azt a motort állították le - igaz, szemben Hegellel, ők a távoli jövőben -, amely minden emberi fejlődés hajtóereje volt, és marad, amíg ember lesz, s aminek a törvényszerűségeit, a múltra vonatkoztatva, éppen ők maguk ismerték fel.)

Minket arra tanítottak, hogy az emberiségnek két történelme van: egy gyarló, hibákkal, bűnökkel, szenvedésekkel teli előtörténete és egy boldog, tökéletes, erkölcsös, a természeti és társadalmi korlátoktól megszabadító igazi története. És keservesen kellett megtanulnunk, hogy ebben tévedtek, hogy az emberiségnek csak egy története van, hogy ez a gondolat a millenarisztikus utópizmus jegyét viseli magán, s ez amire valóban vonatkozik *Bergyajev* állítása, mely szerint a marxizmus a vallásos túlvilág szekularizálása, földrehozatala, más szóval, hogy ez a gondolat nem a marxizmus filozófiájából származik, mégha marxisták magukévá tették is. S még ha a jövőben a történelem esetleg nem a klasszikus osztályharcok formáját ölti is fel. Mert igaza van *Simone Weil*nek - akire akkor is érdemes odafigyelnünk, ha a vallásos ontológiájával, ismeretelméletével nem is értünk egyet - a jövő ugyanabból az emberi anyagból készül, mint a múlt (és mint a jelen, ami ifjúkorunkban jövöként állt előttünk), mégha - és ezt már mi tesszük hozzá - esetleg más tervek, szabás-minták és technológiák alapján is.

Ám a ma emberének nemcsak azzal a ténnyel kell szembenéznie, hogy a szocialista fejlődés csak redukáltan, ellentmondásosan, a feltétlen szükségesnél jóval nagyobb emberi áldozatokkal, és iszonyatos szubjektív bűnök és hibák „kiterőinek” adva lehetőséget teljesítette és teljesíti a maga „ígéreteit”, hanem azzal is - s ezt talán még nehezebb megemésztelnünk -, hogy a kapitalizmus útja sem a marxi és mégcsak nem is a lenini „előrejelzéseknek” megfelelően alakult. Illetve ezek a prognózisok és karakterisztikák csak egy bizonyos ideig voltak érvényesek. Végül is a szocializmusnak és a kommunizmusnak világtörténelmi létjogosultságát - a marxizmus szerint - az adja meg, és az tűzi napirendre a proletárforradalmat, hogy a kapitalista termelési viszonyok gátolják - gátolniok kellene - a termelőerők fejlődését. Ezzel szemben lényegében a kapitalista világban zajlott és zajlik le - s hozzánk csak begyűrődik - a harmadik s minden eddigénél radikálisabb tudományos-ipari-technikai forradalom a maga szociális vívmányaival és beláthatatlan perspektívájával,

miközben nem egy szocialista ország gabonaexportra szorul, hogy az éhínséget elkerülje. A mi meggyőződésünk szerint ennek épp fordítva kellene lennie – és nincs vezető teroretikusunk, aki erre – és sorolhatnám a hasonló fejbevágó kérdéseket – választ adna.

A történelem – nem először teszi – minket is becsapott. Egy sematikus világkép foglyaivá tett, amelyből csak keserves tapasztalatok és újraértékelések után törhetünk ki. Igaz ez nem a mi hibánk. A magunk egykori „helyéről” – a harmincas évek válsága, a fasizmus, a háború megpróbáltatása idején – nem láttuk és nem is láthattuk hosszú ideig, hogy sematikus az a kép, amely a haladás és a reakció harcát csak két ideológia, majd két vilárendszer küzdelmeként értékeli. Keserves tapasztalatok árán kellett megtanulnunk, hogy bár ez a horizontális szembeállítás végső soron még igaznak bizonyulhat a történelemben, van vertikális megosztás is: a haladó és a konzervatív, a humánus és a reakciós – sőt a forradalmi és az álforradalmi (vagyis lényegében ellenforradalmi) – koncepciók az egyes rendszereken belül is szembenállnak egymással.

Másrészt, ha más nem (de persze más is) a termelőerők említett rohamos fejlődése – ami a marxizmus számára a haladás nem utolsó kritériuma – jelzi, hogy a tőkés termelési mód és a kapitalista társadalom humanizáló lehetőségei távolról sem merültek ki, miközben dehumanizáló adottságai – elidegenedettség, munkanélküliség, infláció stb sem szűntek meg funzionálni. A világ sokkal nyitottabb, sokkal bonyolultabb, sokkal flexibilisebb, ellentmondásosabb, színesebb, kuszább, manipuláltabb képét mutatja a reakció és a progresszió elemei egymás mellett élésének, összefonódásának, harcának – ha más módon is, de mind a két nagy társadalmi rendszerben – annál, ahogy a múlt századnak, vagy századunk első felének progresszív és reakciós gondolkodói, költői képzelték.

Számomra nem kétséges, hogy abban a szociális fejlődésben, szociális humanizálódásban is, amely a vezető tőkésországokban zajlott le (és éppen az utóbbi években torpant meg) óriási szerepe volt a marxizmusnak, a munkásmozgalomnak és később a szocialista forradalomnak (az úgynevezett jóléti társadalom eszméit is a szocializmus programjából vették át), de nem áll tőlem távol *Berlinguer*nek és az olasz kommunistáknak az a tézise, hogy ez az évszázados és hatalmas történelmi erőforrás – én nem úgy fogalmaznám meg, hogy kimerült, de: – eddigi formáiban és formáival betöltötte történelmi hivatását, s ha nem találja meg a húszadik század új formáit, avantgarde jellegét és szerepét is elvesztheti. A marxi-lenini tézisek egy része felett túlhaladt az idő – maga Marx és Lenin sem képzelte azokat örök időre szóló normatívának –, csak a módszer bizonyult időállóknak, feltéve, ha tudunk és merünk élni vele. Hiszen –, hogy megint csak egy kérdést ragadjak ki a sok közül – az atompusztulás fenyegető árnyékában a kommunista világmozgalom célja sem lehet már az amúgy is utópisztikusnak tűnő világorradalom (mint a múlt században, vagy a komintern időszakában), hanem csak egy tartós és világméretű történelmi kompromisszum, a maga mindkét oldalon demokratizáló alternatívájával, amely nemcsak békét biztosít az emberiségnek, de lehetőséget is arra, hogy mind a két társadalmi formációban háttérbe szorítsák a reakciós erőket, átvegyék egymás szociális vívmányait, s a rendszerek versengésének súlypontját az élet humanitárius vonatkozásaira tegyék át, beleértve az elmaradottság, a harmadik világ problematikáját is stb. Az emberiség reális választási alternatívája ma a megegyezés – úgyis mondhatnám kiegyezés – vagy az egész világ elpusztításának a lehetőségét is magában rejtő kozmikus világháború.

Mit tehet ebben a helyzetben a költő, aki az eszméknek van elkötelezve, és nem futballmeccsnek képzei a világtörténelmet, amelyben kinek-kinek megvan a maga önkényesen választott csapata, és annak akkor is drukkol, ha az csal, bundázik, rossz, korszerűtlen játékot nyújt.

Mit tehet a költő, aki tudja, hogy a politikát – amely nem mindenható –, csak a jelen valóság humánus lehetőségeinek kiaknázásaival mérheti és ezért akkor is tisztelettel adózik a mai politikáknak, ha helyzetünk fogyatékoságait is érzékeli. Mit tehet a költő, aki tudja és nagyra értékeli, hogy hazánkban nincs már ezernyi fajta népbetegség, szopora csecsemőhalál, nagy méretű elárulás, korai öregség, de azt is tudja, hogy jócskán van még öngyilkosság, iszákosság, lelki restség, egyke, még a múlthoz viszonyítva is. Aki tisztában van azzal, hogy nincs már hárommillió koldus e földön – sz hatalmas történelmi vívmány –, de azzal is, hogyha az inflációs ráta és a nyugdíjak emelkedési rátája között nem következik be a kiegyenlítődés, vagy legalábbis nem csökken a különbség, s ha a kezdő értelmiség helyzete nem javul, néhány év alatt ismét lehet. Aki értékeli, hogy a gazdag parasztok fejlett kollektív mezőgazdaságával rendelkező ipari ország lettünk, de aggodalommal tölti el ennek az iparnak lemaradási ollója a fejlett országok technológiai színvonalához viszonyítva, amely az istennek sem akar összébbzárulni. Aki örül, hogy a szellem napvilága valóban közkinccsé vált (mégha nem is élnek vele kellő mértékben), de szomorkodik, hogy nemcsak uszító pamflettek, de esetenként érdemes tudományos munkák, értékek is számszdat formájában kell, hogy megjelenjenek. És folytathatnám azzal az óriási vívmánnyal, amit a születési és pénzarisztokrácia felszámolása jelentett, s azzal az aggodalommal, amelyet az új bürokratikus arisztokrácia, vagy dzsentri feltűnése, egy részének néptől elidegenedése és helyenként már parazitizmusa óhatatlanul felkelt a szocialista gondolkodású marxista költőkben. (Noha természetesen tudják, hogy a vezető réteg a maga egészében nem nevezhető sem arisztokráciának, vagy dzsentrinek, sem a néptől elszakadottnak, bár sajnos – az új lendületet kapott kontrasztokció következtében – élitnek sem.)

Aki – előre és nem hátra nézve – nemcsak a tulajdon alapján, hanem a hatalmi rétegződés struktúrájában szerveződő antidemokratizmust, privilégizáltságot, önkényt is leküzdendőnek, veszedelmesnek, antiszocialistának tartja. Hiszen azért adta hitét, lelkesedését a szocializmusnak, mert azt várta, remélte tőle, hogy egyaránt felszámolja a kizsákmányolásból eredő gazdasági-társadalmi egyenlőtlenségeket, kiváltságokat, és népi-faji-nemzeti-nemzetiségi elnyomás minden formáját, és most azt látja, hogy egyfelől valóban felszámolta azokat, de másfelől, másképp, más formában újratermeli. S miközben büszke arra, hogy önnön népe, a magyarság már nem tartozik a más népeket elnyomó nemzetek közé, okkal és joggal aggódik a határainkon túli magyarság milliós nagyságrendű tömegeinek sorsáért.

Mert a tudomány, az esszé, az epika, a dráma és a film gondolkodhat az egyrészt-másrészt, az is-is, a tól-ig, a viszonylag kategóriájában, mérlegelhet viszonyíthat, amikor történelemről és politikáról beszél – a vers, a líra politikai hagyományai azonban egyértelmű, homogén értékrendszereket kívánnak.

A politikai költészet hagyományos formája a megszólító imperatívusz (Isten *áldd* meg a magyart, Hazádnak rendületlenül *légy* híve, ó magyar, *Talpra* magyar, *Tegyünk* a tűzre, *ébredjessük*, *Jöjj el* szabadság, *Adj* emberséget stb. stb.), amely egy eszme jegyében kíván egy közösséget felrázni, meggyőzni, mozgósítani egy olyan helyzet ellen, amelyet a költő a maga egészében elvetendőnek tart. Vagyis a politikai költészet par excellence szituációja a totális ellen-

zékiség (s nagyon ritka történelmi pillanatokban – forradalmak, szabadságharcok, honvédő háborúk idején – a totális azonosulás). Ezért öltik a nagy politikai versek oly gyakran a bajok vagy a követelmények valamiféle leltározásának jellegét (mint az előbb idézett „ezernyfajta népbetegség” kezdetű felsorolás, mint Ady „Bécs, babona, grófgög, irigység” stb. kezdetű felsorolása, mint Illyés grandiózus zsarnokság inventára vagy a hazafiság „nem elég”-jeinek felsorolása stb.). Ezért oly’ gyakori a „ha... majd” formula valamilyen formája és a kategorikus imperativusz feltétlen hite. S ezért szárnyal fel a legnagyobb mélységekből a legszebb hangon a politikum.

De hol találja meg a mai magyar lírikus – minden probléma, nehézség ellenére – azt a homogén negativitást, azt a maga egészében elvetendő totális bűnösséget, amelyet nagyapái a fasizmusban, apái a rákosizmusban (az volt a politikai költészet utolsó felvirágzásának ideje) megtalálhattak? És hol találja meg azokat az eszméket, amelyek a jövő ajtajának szeszám nyílj ki-jaként oldanak meg a ma problémáit (ahogy apái, nagyapái, ősei a polgári, majd a szocialista átalakulásban és eszméiben, a fasizmus szétzúzásában, vagy később a személyi kultusz felszámolásában megtalálni vélték és bizonyos értelemben – ma is ezt vallom – meg is találták, legalábbis átmeneti időre). Se a jelenben, se a jövőben nincs meg ez az egyértelműség. Így hát a távoli jövő csekkszámlájáról sem hívhatunk le erkölcsi „előlegeket”, s nemcsak azért, mert erkölcstelen a jelen nemzedéket a jövőért feláldozni, hanem azért sem, mert senki sem tudhatja, lesz-e annak – és milyen lesz – a fedezete. Az a kellemetlen hegel-engelsi-lenini más, távolabbi, kiszámíthatatlan, ami nem rejlik a szándékunkban, de ami a különböző szándékok elkerülhetetlen eredőjeként mindig jelentkezik a történelemben, mint a múltban, a jövőben is tartogathat számunkra kínos meglepetéseket.

A közelmúltban olvastam egy közgazdasági tanulmányt (*Kornai János* tollából), amely azt bizonyította be, hogy a mai gazdaság bármelyik betegségét úgy lehet csak, nem is orvosolni, hanem csökkenteni, ha más betegségét, vagy betegségeit erősítjük fel. Azt hiszem, a gazdasági alapnak ez a sajátossága kisugárzik az egész társadalmi-politikai életre. Az eszmék is korlátozzák egymást érvényesülésükben, kollízióban, konfliktusban állhatnak egymással, tehát minden helyzetben meg kell találni az optimális prioritást, sorrendet, hierarchiát közöttük, ami (bizonyos határok között persze) a kompromisszumok szüntelen játékát feltételezi és kívánja meg. Ez a politikus feladata. Az író, a költő, a művész (aki magánemberként lehet híve a politikusnak), mint író és költő azonban csak a kompromisszummentes eszmeiségnek lehet a szócsöve, és a mindent, a mindenséget kell követelnie az ember és az emberiség számára. A kultúrpolitika csak akkor jó, csak akkor elkötelezett és szocialista, ha ezt kéri számon a kultúrától. Vagyis azt dicséri benne, ami a politikának a kritikája, a korrektívuma, amiből tanulhat, és akkor ostromozza, ha szervilisen egyetért vele, és természetlen ismételteti téziseit. Különben nem pártserű, hanem az ellenkezője: klikkszerű csupán (a jó ég a megmondhatója, milyen gyakran cserélődik össze ez a kettő!). Nem nembeli és eszmei érdekeket véd, hanem személyes, vagy legfeljebb csoportérdekeket, a nembeliek vagy népiek-nemzetiek rovására. (Igaz, ehhez a magatartáshoz szentnek, vagy mazohistának kell lenni – de a forradalmiság, a kommunistaság a szentek hivatásaként indult, mielőtt a karrierizmus manipulációs formája is lett.)

Egyszer végre szembe kellene nézni a ténnyel, hogy a politika és a kultúra emberei – s az utóbbiak közt elsősorban a költők – egy sajátos történelmi munkamegosztás alapján végzik feladatukat, amely óhatatlanul szem-

be is állítja őket egymással, miközben fegyvertársakká, szövetségessé is teszi, teheti. A politikus elsődlegesen a létező politikai formációk – esetünkben a létező szocializmus – érdekeinek embere, védelmezője (s ha jó, haladó politikus, permanens reformere), a költő az eszmei érdekek – esetünkben a még nem létező szocializmus – embere elsősorban, mint ahogy a haladó polgári költő is a soha meg nem valósult szabadság, egyenlőség, testvériség polgári eszméinek embere és védelmezője. A politika gyakorlata annál jobb, minél józanabb és realistább, a politikai költészetben azonban mindig kell, hogy legalább egy csipetnyi részegítő utópizmus is legyen, amikor a létezőt tetemre hívja, szembesíti a valóságát életresegítő eszmékkal. De, ha több, az se baj. Petőfi vagy József Attila politikai költészetét például, realizmusuk mellett kifejezetten az utópizmus emeli a nembeliség utólráható magaslatára. De más példákat is mondhatnánk. Ez az utópizmus azonban – éppen mert emberi érzésekkel, vágyakkal, álmokkal dolgozik – csak a költészetnek megengedett, csak a lírában lehet érték, pozitívum. De ott az. Ott nembeli szükség van rá. Egyéb irodalmi műfajokban, más művészetekben, a politikai elméletben és gyakorlatban nem. Az az utópizmus, ami Petőfinél és József Attilánál érték, az – számomra legalábbis – még Hegelnél és Marxnál is elméleti negatívum, tehetetlenség, hiba, a gyakorlati politikusnál pedig a legtöbbször demagógia. Vagy az is. Mert még ez is összetettebb jelenség annál, hogy egy komponensére szimplifikálhassuk.

Tudom: sok mindent konkrétan kellene kifejteni a politikai költészet helyzetével, annak hiányosságával kapcsolatban – dehát cikket, s nem könyvet írok a témáról. Így például beszélünk kellene a demokratizmus jelenlegi és távlati problematikájáról, arról, hogy Marx feltételezett ugyan egy rövid ideig tartó proletárdiktatúrát, de azt demokratikus társadalmi és nem monolitikus politikai diktatúrának képzelte (hiszen áldását adta arra a párizsi komünre, amelyben két konkurrens politikai erő tevékenykedett). S Lenin se előre eltervezve, elméleti meggyőződésből fogadta el a forradalmi pártszövetség felbomlását, hanem a történelmi kényszer hatására mint ott és akkor, a forradalom fennmaradása szempontjából elkerülhetetlen. De se Marx, se Lenin nem beszélt arról, hogyan fog ez a diktatúra átmenni a minden eddiginél igazabb, teljesebb, nem formális demokráciába, hogyan alakul ki az a szocialista pluralizmus, amely fejlettebb és sokszínűbb a polgárinál – és azóta se akadt politikus vagy teoretikus, aki válaszolt volna erre a kérdésre. (Pedig azt minden marxista tudja, hogy minden hatalmi apparátus természeténél fogva hajlamos öncélként is tételezni magát.) A költőnek tehát ebben a vonatkozásban is egy olyan eszmét kell képviselnie, amelynek gyakorlati érvényesülését illetően nincsenek elképzelései, és – hogy mondjam finoman? – nemcsak biztató impulzusokat kap a társadalmi-politikai valóságtól.

Mit tud tehát a szocialista költő ma mondani annak a népi-nemzeti-társadalmi közösségnek, amelynek költője? Mit tehet a viharadár – kalitkában? Ha tisztességes, csak azt mondhatja: tanuljatok meg együtt élni a nagy társadalmi konfliktusokkal, mert csak újakat teremtvé szüntethettek meg a régiket (tehát csak formáikat változtathatjátok), s ha nem vigyáztok, az újak súlyosabbak lehetnek a régiknél. Csak a testvéri részvét szavát továbbíthatja a szenvedőknek – s ezt továbbítja is. Csak a valóságról adhat le jelzéseket – s ezt meg is teszi. Dehát születhet-e nagy eszmei-politikai költészet a tehetetlenségből, a rezignációból, vagy abból a bele nem törődésből, amely éppen csak programot nem tud felmutatni? Olyan történelmi helyzetben, amelyben a szocializmus gazdasági javulását is az ellenség, a tőkésországok gazdasági fel-

lendülésétől várhatjuk. Napjaink költészete – szinte az egész világon, talán csak néhány fejlődő országot kivéve – azt bizonyítja: nem. Korunk kitüntető jegye és újszerűsége ugyanis abban rejlik, hogy az első olyan korszak a történelemben, amelynek nincs se valóságos, se utópisztikus képe a jövőjéről, nincs se tudományos, se áltudományos elmélete arról, hogy mit kezdjen önmagával. (Ezért fordul egyoldalúan a hagyományörzés felé.) Az emberiség kollektív élményévé lett József Attila strófája: „*Minden, mi nem ennivaló, / megrágtam és kiköptem. / Magamtól tudom, mi a jó / s hogy egyremegy, szappangolyó, / vagy égbolt van fölöttem.*” Védtelenül állunk szemben a hamis tudat különböző formáival és csak az erkölcsünkbe kapaszkodhatunk (olyan görcsösséggel, mint a hajótörött a tutajához), amelyet azonban nem tudunk elhelyezni, érvényesíteni, semmilyen társadalmi formáció valóságos értékrendjében. Persze meglehet, hogy minden korban így volt ez. Hogy az eszmei és a valóságos sohasem harmonizált egymással. De a mi korunk az első, amely tudja is, amely kénytelen tudomásul venni, amely szétrombol minden történelmi illúziót, s politikai agnosztikusokká tette az eszmékben hívő embereket is. Sőt azokat elsősorban, akik mindenek ellenére Sisifusként küzdenek, bízva bíznak, de nemigen tudják, hogy miben. Talán a módszerek finomulásában, amelyek már nem szorulnak arra, hogy a céloknak keljen szentesítenie őket. Hiszen a célok mindig a jövőben vannak, és ki tudhatja biztonsággal, hogy mi és hogyan valósul meg belőlük. A módszer azonban mindig a jelen. A humanizmus.